

# Мовознавство

DOI: 10.26565/2227-1864-2024-94-06  
УДК 81'367.333:81-119(477.54)

## Теорія другорядних членів речення в синтаксичних дослідженнях Д. М. Овсянико-Куликовського та її практичне застосування

*Ганна Анютіна*

*старший викладач закладу вищої освіти,  
кафедри загального та прикладного мовознавства філологічного факультету;  
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;  
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна;  
e-mail: anutina.anna.112@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8604-1644>*

Великий внесок у розвиток поглядів на питання синтаксису речення належить видатному вченому Харківської лінгвістичної школи Д. М. Овсянико-Куликовському, зокрема поглядів на такі проблеми, як структура простого речення, засоби вираження кожного члена речення та його синтаксичні зв'язки. Метою даної статті є проаналізувати класифікацію другорядних членів речення, зокрема додатків, запропоновану Д. М. Овсянико-Куликовським, вплив його дослідження на сучасні синтаксичні теорії та запропонувати критерії виявлення наявності об'єктних відношень між дієсловом та його прямим додатком.

Розподіляючи всі члени речення на головні та другорядні, Д. М. Овсянико-Куликовський аналізує провідну форму вираження кожного з них. В описі додатків наводяться семантичні функції непрямих відмінків. Вивчаючи керування у сполученнях, він виділяє зв'язок, обумовлений лексичним значенням дієслова, граматичним значенням дієслова, а також слабо зв'язані форми, та звані «фіктивні» додатки, або «додатки-обставини». Аналіз лексико-семантичного наповнення речення з метою визначення другорядних членів речення робить синтаксичні дослідження Д. М. Овсянико-Куликовського актуальними і в наш час. Відношення між дієсловом та його об'єктом є дуже важливими для розуміння змісту речення, при цьому особливу роль відіграє конструкція з прямим додатком. Дослідження проблеми взаємозв'язку та взаємодії семантики та структури об'єктного словосполучення було спрямовано на поетапний аналіз граматичної структури словосполучення, семантики його компонентів, семантики словосполучення в цілому з метою побудування моделей словосполучень. При цьому були виділені: 1) невідповідність між синтаксичним характером явища та морфологічним засобом його вираження, оскільки вказівки на відмінкову форму виявилось недостатньо для формальної класифікації об'єктних відношень; 2) невідповідність обсягів понять, оскільки у кожному випадку не передбачається сукупність всіх значень відмінку при будь-якому лексичному наповненні.

**Ключові слова:** одиниця синтаксису, головні члени речення, другорядні члени речення, додаток, семантична функція, лексичне значення, граматичне значення.

Проблема розмежування другорядних членів речення досліджувалась багатьма вченими, такими, як О. Потебня [14], Д. М. Овсянико-Куликовський [12], Л. Булаховський [2], Ф. Буслаєв [3], А. Загітко [7], І. Вихованець [4], Н. Іваницька [8], К. Шульжук [15], але досі не існує єдиної точки зору на розмежування другорядних членів речення, в зв'язку з чим дослідження у цій сфері є досить актуальним. Метою даної статті є проаналізувати класифікацію другорядних членів речення, зокрема додатків, запропоновану Д. М. Овсянико-Куликовським, вплив його дослідження на сучасні синтаксичні теорії та запропонувати критерії виявлення наявності об'єктних відношень між дієсловом та його прямим додатком.

Сучасні синтаксичні теорії характеризуються розмежуванням на аспекти досліджень одиниць синтаксису, а саме формальної будови і семантичної структури речення [13]. Ці аспекти пов'язані з формальною та семантичною структурою речення на мовному рівні його організації, а також комунікативного рівня у сфері мовлення. В сучасних дослідженнях синтаксису речення згадані рівні організації речення розглядаються як відносно самостійні, певною мірою незалежні один від одного [10; 11]. Таке диференційоване уявлення про речення дає змогу краще усвідомити його граматичну природу та аналізувати цю одиницю синтаксису як багатоаспектне явище [9, с. 353].

У порівнянні з цим, традиційні погляди на речення та його синтаксичну структуру базувались

на тому, що воно має ознаки, які одночасно визначають його зміст і форму, тобто й члени речення виділялись за формальними і змістовими ознаками. Кожному члену речення ставився у відповідність певний комплекс ознак, які розглядались як такі, що взаємно передбачають одна одну. Внаслідок цього виникали дискусії щодо виділення тих чи тих членів речення, оскільки реальна дійсність не відповідала наявним уявленням, що вимагало при аналізі орієнтуватись або на формальні, або на змістовні ознаки. Це стосувалось, перш за все, розподілу членів речення на головні та другорядні за комплексом ознак, а також визначення другорядних членів речення, для чого теж використовувався комплекс ознак різної природи, формальних і семантичних, які застосовувались одночасно. Підходи різних вчених щодо складу цих комплексів та значущості кожної ознаки відрізнялись, що й було причиною розбіжностей у визначенні тих чи тих другорядних членів речення [6].

Великий внесок у розвиток поглядів на питання синтаксису речення належить видатному вченому Д. М. Овсянико-Куликовському, лінгвістичні інтереси якого були пов'язані як з загальними проблемами порівняльного мовознавства (мова та мислення) [5], так і з питаннями розвитку та будови синтаксичної структури російської мови. Він визначає синтаксис як «частину граматики, яка займається вивченням використання слів та їх сполучень в процесах мовлення-мислення» (переклад наш. – Г. Анютіна) [12, с. 1]. В цілому, багато уваги у дослідженнях Д. М. Овсянико-Куликовського приділено проблемі синтаксичного вживання слів, або синтаксичних форм («частин речення»), що є втіленням певного змісту. Синтаксичне використання слів він розглядає як «мовленнєво-мисленнєвий процес (мовленнєво-мисленнєва робота) перетворення слів в синтаксичну форму, тобто в частину речення» (переклад наш. – Г. Анютіна) [12, с. 6]. Враховуючи це, можна вважати Д. М. Овсянико-Куликовського одним з тих дослідників, які заклали основи сучасних поглядів на синтаксичні одиниці як одиниці багатоаспектні, що являють собою єдність формальної і змістової організації.

Речення у всій їх структурній різноманітності повинні членуватися на певну обмежену кількість елементарних структурних синтаксичних одиниць. Як будь-яка значуща структурна одиниця, елементарна структурна одиниця повинна мати специфічні формальні особливості (план вираження) і повинна бути носієм граматичного значення (план змісту). Провідним моментом встановлення тотожності синтаксичних одиниць є функціональна єдність. Синтаксичною одиницею, яка має цю ознаку, можна вважати член речення.

При цьому, член речення є мінімальною синтаксичною одиницею, яку можливо виділити

в результаті сегментації речення, тобто член речення не може бути підданий подальшому розподілу на синтаксичному рівні. Член речення має двосторонній характер. Змістом члена речення є його синтаксичне значення, яке зазвичай називають синтаксичною функцією. Реалізація змісту здійснюється через форму. За концепцією Д. М. Овсянико-Куликовського, «...синтаксичні форми – це особлива робота мислення, яка здійснюється автоматично у підсвідомій сфері недалеко від порогу свідомості, спрямована на граматичні форми слів і безумовно необхідна для того, щоб те, що є даним у свідомості, могло перетворитися в акт мовлення-мислення» (переклад наш. – Г. Анютіна) [12, с. 7]. Ця думка Д. М. Овсянико-Куликовського, яка вказує на тісний зв'язок синтаксичних категорій та мислення, підтверджується існуванням значної кількості спільних членів речення у різних мовах. Система членів речення з притаманними їм синтаксичними значеннями відображає відносини об'єктивного світу. У зв'язку з загальнолюдським характером мислення система мовних одиниць синтаксичного рівня є значною мірою загальною для різних мов.

У своїх студіях Д. М. Овсянико-Куликовський детально описує структуру простого речення і засоби вираження кожного члена речення та його синтаксичні зв'язки. Він за традицією розподіляє всі члени речення на головні та другорядні та обґрунтовує провідну форму вираження кожного з них, виходячи із значень предмета, атрибута, обставини. Описуючи означення, прикладку, додаток та обставину, він враховує всі морфологічні засоби вираження цих «частин речення», які тільки існують у мові, при цьому вказуються як форми, так і їх «матеріальне значення». З одного боку, Д. М. Овсянико Куликовський визначає другорядні члени речення на формальній основі. Так, додаток – це керовані іменники у непрямих відмінках. З іншого боку, дослідник виходить за межі формально-граматичного підходу, розглядаючи другорядні члени речення не лише як синтаксичні форми, а й як форми, в яких втілений певний зміст. Таким чином, додаток – це не просто керована іменикова форма, це «частина речення, що позначає у формі іменника предмет (об'єкт)» (переклад наш. – Г. Анютіна) [12, с. 55], тобто синтаксичному значенню відмінкової форми повинно відповідати значення об'єкта. В описі додатків наводяться семантичні функції непрямих відмінків. При аналізі керування у сполученнях дослідник виділяє зв'язок, обумовлений лексичним значенням дієслова, граматичним значенням дієслова, а також слабко зв'язані форми, які він називає «фіктивними» додатками, або «додатками-обставинами». Таке виділення «пром'яжного різновиду» другорядних членів речення є своєрідним компромісом між логіко-граматичними та формально-граматичними поглядами.

Характеризуючи «фіктивні додатки» Д. М. Овсянико-Куликовський наводить відмінкові форми, якими вони представлені, а також значення таких відмінкових форм, як знахідний кількості,

знахідний часу, родовий дати, орудний часу, орудний місця тощо [12, с. 236], тобто це вже не значення об'єкта. Іншими словами, деякі лексичні одиниці, які знаходяться у позиції керованої словоформи, не мають значення об'єкта, а виражають значення обставини і тому не можуть вважатися додатками у повному сенсі цього слова. Простежуючи невідповідність між формою і змістом «фіктивних додатків», дослідник наводить приклади, які демонструють, що в позиції аналізованого члена речення знаходиться словоформа, лексичне значення якої є значенням обставини (зокрема, обставини часу), або це абстрактний іменник, який не має предмета своїм денотатом. Порівнюючи «фіктивні» та типові додатки Д. М. Овсянико-Куликовський зауважує, що типові додатки безпосередньо керуються дієсловом, та залежать від його лексичного значення. Відповідно, додатками можна вважати члени речення, які вживаються з лексемами, значення яких вимагає обов'язкової присутності об'єкта (*читаю книгу*). «Фіктивні» додатки вживаються з лексемами, для яких позиція об'єкта є необов'язковою (*жити, вмерти, спати*) [12, с. 257]. Тобто, виділяється фактор, який можна визначити як лексико-граматичні властивості поєднаних словоформ. В результаті представлена одна з тих класифікацій, які у сучасній лінгвістиці трактуються як структурно-семантичні. Його синтаксичні спостереження щодо змісту речення і його формальної будови підготували зміни в уявленнях про речення і визначили сучасний напрямок розвитку синтаксичної теорії.

Відношення між дієсловом та його об'єктом є дуже важливими для розуміння змісту речення, при цьому особливу роль відіграє конструкція з прямим додатком. Підкреслюючи важливість такої конструкції, деякі лінгвісти пропонують вважати прямий додаток третім головним членом речення. В зв'язку з цим виявлення наявності об'єктних відношень між дієсловом та його прямим додатком має практичний інтерес. Конкретний аналіз тих типів прямого додатку, які можливо виявити в різних за структурою конструкціях мови, повинен проводитись з урахуванням всіх факторів, що обумовлюють як структурні, так і семантичні риси даного елемента конструкції [1, с. 139].

Дослідження проблеми взаємозв'язку та взаємодії семантики та структури об'єктного словосполучення у нашому випадку було спрямовано на поетапний аналіз граматичної структури словосполучення, семантики його компонентів, семантики словосполучення в цілому з метою побудування моделей словосполучень. Із науково-технічних текстів були обрані та проаналізовані об'єктні словосполучення, після чого була зроблена спроба виділити основні конструкції із значенням об'єктності. Однак виявилось, що використання однієї із таких конструкцій не завжди означає, що у словосполученні, яке має

таку конструкцію, наявний об'єктний зв'язок. Так, словосполучення із прямим додатком можуть виражати кількісно-часові, кількісно-просторові та власне кількісні відношення. Іменники в таких словосполученнях зазвичай називають період часу, міру простору або одиниці ваги та вартості, наприклад *пережити зиму, хворіти весь рік, пробігти кілометр, важити тону*. Деякі дієслова, комбінуючись з різними за семантикою іменниками, можуть утворювати як об'єктні словосполучення, так і словосполучення, в яких немає об'єктних відношень, наприклад *скласти уявлення / сутність* (словосполучення, які не є об'єктними) та *скласти схему / таблицю / доповідь* (словосполучення з об'єктним значенням). При цьому були виділені наступні невідповідності: 1) синтаксичний характер явища може відрізнятися від морфологічного засобу його вираження, оскільки для формальної кваліфікації об'єктних відношень виявилось недостатнім визначити відмінкову форму; 2) сукупність всіх значень відмінку при будь-якому лексичному наповненні не спостерігається у кожному випадку, тобто можна говорити про невідповідність обсягів понять.

Серед об'єктних словосполучень української мови можна виділити окрему групу конструкцій, які мають структуру «дієслово + додаток», але в яких відсутні об'єктні відношення. Серед подібних конструкцій можна виділити: 1) словосполучення з єдиним злитим значенням, наприклад: *покласти край, носити характер, носити відбиток*;

2) словосполучення, до складу яких входять дієслова із значенням «бути», наприклад *бути автором розробки, бути прихильником, бути невдачею, слугувати базою, стати частиною*;

3) сталі словосполучення, характерні для наукового стилю, наприклад *заслужувати уваги / вивчення / розгляду*. В цьому випадку один і той самий немовний факт може мати подвійну репрезентацію у мові і може бути виражений як об'єктним, так і безоб'єктним способом [1, 140], наприклад, *зробити аналіз = проаналізувати, зробити помилку = помилитися, справити вплив = вплинути, дати пояснення = пояснити, дати позначення = позначити*;

4) Словосполучення, до складу яких входять дієслова із значенням «володіння», оскільки вони не мають спрямованості на об'єкт, тобто їх теж не можна віднести до категорії об'єктних, наприклад *містити речовини / суміші, мати можливості / недоліки / особливості / вигляд / справу / значення / перевагу*;

5) словосполучення, до складу яких входять дієслова із значенням «підданий впливу, змінюванню», які теж не мають значення спрямованості на об'єкт, наприклад *відчувати нестачу / зацікавленість, відповідати значенню / вимогам / рівню / умовам, зазнати поразки / невдачі*.

Отже, аналіз лексико-семантичного наповнення речення з метою визначення другорядних членів речення робить синтаксичні дослідження Д. М. Овсянико-Куликовського актуальними і в наш час. Зокрема, розглянувши об'єктні

словосполучення, які є характерними для мови науково-технічної літератури, можна зазначити, що, хоча їх форма схожа на форму об'єктного словосполучення, в реченні вони найчастіше виступають у ролі складеного присудка. Їх характерною рисою є наявність частково десемантизованих дієслів, що виступають в якості стройового компонента словосполучення, та зосередження семантичної інформації в

іменнику. Аналізуючи такі дієслівні словосполучення, треба відзначити їх вибірковий характер та специфіку функціонування. Деякі з них, які можуть бути нетиповими для інших стилів, у науковому стилі вживаються дуже часто, при цьому вони виявляють структурну і семантико-синтаксичну різноманітність. Найбільш характерною є тенденція до десемантизації дієслів, які загалом мають семантично ослаблене значення.

### Список використаної літератури

1. Аніотіна Г. А. Аналіз семантики дієслівного компонента об'єктних словосполучень у світлі концепції О. Потебні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. Вип. 77. С. 138–140
2. Булаховський Л. Синтаксис (зв'язки) другорядних членів речення. Відмінкова залежність (керування). Безпосереднє (безприменникове) керування. Київ: Рад. школа, 1959. 33 с.
3. Буслав Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. Москва, 1881. 248 с.
4. Вихованець І. Р. Грамматика української мови: синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 365 с.
5. Дабло Л. Г. Наукова спадщина Дмитра Овсянико-Куликовського: культурологічні виміри. Київ: Ліра-К, 2020. 154 с.
6. Завальнюк І. Другорядні члени речення як поширювачі структурної основи речення: критерії та прийоми розмежування неморфологізованих форм. *Філологічний дискурс*. 2020. Вип. 10. С. 228–238
7. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
8. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. Київ: Вища школа, 1986. 168 с.
9. Ломакович С. В. Зміст речення і його формальна будова в синтаксичних працях Д. М. Овсянико-Куликовського. *Вісник Харківського університету. Серія «Філологія»*. Харків: Око, 1998. № 411. С. 353–358
10. Мариненко І. О. Синтаксис української мови (з правилами пунктуації). Київ, 2021. 279 с.
11. Межов О. Г. Синтаксис української мови. Луцьк: Надстир'я, 2021. 268 с.
12. Овсянико-Куликовский Д. М. Синтаксис русского языка. Изд. 2-е. СПб, 1912. С. 1–240
13. Островська Л. Теоретичні проблеми синтаксису сучасної української мови: навчальний посібник. Миколаїв: ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. 240 с.
14. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. Т. 1–2. Москва: Учпедгиз, 1958. Т. 1–2. 536 с.
15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ: Академія, 2004. 406 с.

Надійшла до редакції 14 березня 2024 р.

Прийнята до друку 15 квітня 2024 р.

### References

1. Aniotina, H. (2017). Semantic analysis of object phrases verbal component in the light of O. Potebnia's conception. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Philology"*. Kharkiv: V. N. Karazin KNU. Issue 77. P. 138–140 [in Ukrainian]
2. Bulakhovskiy, L. (1959). Syntax (connections) of the sentence secondary parts. Case dependence (government). Direct (non-prepositional) government. Kyiv: Rad. Shkola. 408 p. [in Ukrainian]
3. Buslaev, F. (1881). Historic grammar of the Russian language. Syntax. Moscow. 248 p. [in Russian]
4. Vykhovanets, I. (1993). A grammar of the Ukrainian language: Syntax. Kyiv: Lybid. 365 p. [in Ukrainian]
5. Dablo, L. (2020). Dmytro Ovsianyko-Kulykovskiy's scientific inheritance: cultural dimensions. Kyiv: Lira-K. 154 p. [in Ukrainian]
6. Zavalniuk, I. (2020). The secondary parts of the sentence as extenders of the sentence structure base: criteria and means of differentiating non-morphological forms. *Philological Discourse*. Issue 10. P. 228–238 [in Ukrainian]
7. Zahnitko, A. (2009). Ukrainian syntax: theoretical and applied aspect. Donetsk. 137 p. [in Ukrainian]
8. Ivanytska, N. (1986). Two-member sentence in the Ukrainian language. Kyiv: Vyshcha shkola. 168 p. [in Ukrainian]
9. Lomakovych, S. (1998). The meaning of the sentence and its formal structure. *Visnyk of Kharkiv University. Series "Philology"*. Kharkiv: Oko. Issue 411. P. 353–358 [in Ukrainian]
10. Marynenko, I. Syntax of the Ukrainian language (with rules of punctuation). Kyiv. 279 p. [in Ukrainian]
11. Mezhov, O. (2021). Syntax of the Ukrainian language. Lutsk: Nadstyria. 268 p. [in Ukrainian]
12. Ovsianyko-Kulykovskiy, D. (1912). Syntax of the Russian language. Ed 2. SPb. P. 1–240 [in Russian]
13. Ostovska, L. (2022). Theoretical problems of syntax of the modern Ukrainian language. Mykolaiv: Petro Mohyla ChNU. 240 p. [in Ukrainian]
14. Potebnia, A. (1958). From notes on Russian grammar: in 4 vol. Moscow: Uchpedhyz. Vol. 1–2. 536 p. [in Russian]
15. Shulzhuk, K. (2004). Syntax of the Ukrainian language. Kyiv: Akademiia. 406 p. [in Ukrainian]

*Submitted March 14, 2024.*

*Accepted April 15, 2024.*

---

**Hanna Aniutina**, senior lecturer of the higher education institution, General and Applied Linguistics department, Philological faculty, V. N. Karazin National University (4 Svobody Sqr, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: anutina.anna.112@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8604-1644>

**The theory of the sentence secondary members in D. M. Ovsianyko-Kulykovskiy's syntax studies and its practical implementation**

A valuable contribution to the development of views on sentence syntax problems was made by the outstanding scientist of Kharkiv Linguistic School D. M. Ovsianyko-Kulykovskiy, in particular the views on such problems as the structure of the simple sentence, the ways of expressing each member of the sentence and its syntactical relations. The aim of this article is to analyze the classification of secondary members of the sentence, objects in particular, suggested by D. M. Ovsianyko-Kulykovskiy, the influence of his studies on modern syntax theories and suggest criteria of discovering the presence of object relations between the verb and its direct object.

Dividing all members of the sentence into main and secondary ones D. M. Ovsianyko-Kulykovskiy analyzes the major way of expression of each of them. Semantic functions of indirect cases are given in the description of objects. Studying government in phrases he singles out relations conditioned by the lexical meaning of the verb, grammatical meaning of the verb and also weakly connected forms, the so-called "fictitious" objects or objects-adverbial modifiers. The analysis of the sentence lexical and semantic filling aimed at the definition of the sentence secondary members makes D. M. Ovsianyko-Kulykovskiy's studies topical at present. The verb and its object relations are very important for the sentence sense understanding, the special role played by the direct object construction. Studying the problem of interrelation and interaction of object phrase semantics and structure was directed at stage-by-stage analysis of the phrase grammatical structure, its components semantics, phrase semantics on the whole with the aim of phrases patterns building. In this process there were found 1) discrepancy between the syntactical character of the phenomenon, since case form indication turned out to be insufficient for object relations formal classification; 2) discrepancy of notion volumes, since the whole complex of all the case meanings at any lexical filling is not expected in each case.

**Key words:** syntax unit, main members of the sentence, secondary members of the sentence, object, semantic function, lexical meaning, grammatical meaning.

---